

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.12>

УДК 94:271.222-282.3(477)

ХРЕСТ ЯК СВЯЩЕННИЙ СИМВОЛ: ВІД ЯЗИЧНИЦТВА ДО ХРИСТИЯНСТВА

Поливач Марія Анатоліївна

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри журналістики та мовної комунікації,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

e-mail: mariapolyvach@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0975-4987>

Анотація. Історія появи хреста як особливого божественного й містичного символу сягає корінням ще дохристиянських часів і має сакральне значення в багатьох релігіях. У християнстві – це символ розп'яття Господа Ісуса Христа та спасіння, яке він приніс людству. Також це намогильний знак як прохання до Бога помилувати померлого і дарувати йому життя вічне. У стародавніх народів хрест грав подвійну роль: був прикрасою і релігійним атрибутом богів. Тут хрест – це уособлення життя, сонця, місяця, зорі, вогню, початку тощо. На основі великої кількості фактів вчені встановили, що наші далекі предки поклонялися хресту як символу вогню – однієї з найважливіших для людини стихій природи. Життя первісної людини було сповнене небезпек і втрат. Відкриття вогню для наших предків було одним з найбільших благ. Вогонь рятував їх від холоду, захищав від диких звірів, полегшував важке життя. За його допомогою люди навчилися обробляти дерево, глину і метали. Вогонь згуртовував навколо себе людей, зближував їх, сприяв появі нових трудових навиків й умінь. Тому нема нічого дивного в тому, що первісна людина, не вміючи пояснити виникнення вогню, стала обожнювати його. Люди вірили, що знак, який зображає вогонь, володіє надприродною силою. Так хрест став магічним божественним символом. Щоб відгородити себе від «злих духів», цей знак зображали на посуді, одязі, прикрасах і оселі. Із глибини віків, від первісних людей цей символ вогню-спасителя прийшов у релігії стародавніх держав. Йому поклонялися у Стародавньому Єгипті; з найдавніших часів знак хреста виановували в Китаї й Індії; на островах Полінезії, Нової Зеландії. Іскрізь, куди вперше ступав європейця, він натрапляв на зображення хреста як магічного знака вогню, сили життя. Відомий мандрівник, капітан Джеймс Кук, був зачарований, ознайомившись із звичаєм тубільців Нової Зеландії ставити на могилах хрести так, як це робиться за християнською традицією. Християнство почало визнавати знак хреста як один із символів своєї релігії у III ст., виановуючи його не як знаряддя страти, на якому загинув Христос, а як знак, що символізує образ Христа – небесного спасителя. Хрест починають відкрито використовувати в церковному і громадському житті. Дві «руки» горизонтальної осі хреста стали втіленням двох основоположних парадигм християнства: з одного боку – прощення і покаяння, а з іншого – розплати і Божої кари. Після прийняття християнства, символ хреста трансформувався в символ воскресіння або відродження до нового – вічного життя.

Ключові слова: хрест, християнство, полікультурність, спасіння, вічне життя, розп'яття, символ вогню, язичництво.

Постановка проблеми. У сучасному полікультурному світі поняття прийняття християнства та одного з його основних символів – хреста є досить дискусійним. Тому в цій статті ми розглянули історію походження символу хреста в дохристиянських період і з'ясували значення символу для сучасних християн.

Метою статті є проаналізувати походження символу хреста і його значення для різних народів у язичницькі часи, а також пояснити значення хреста після запровадження християнства.

Історіографічний огляд. Цю тему досліджували: В. І. Лубський, В. І. Теремко, М. В. Лубська, І. Я. Лисий, Д. Ружмон, Ю. Я. Катрій, І. І. Огієнко (митрополит Іларіон), І. Ортинський та інші. Проте ряд аспектів, зокрема тема священності хреста, досі залишаються дискусійними чи недостатньо висвітленими.

Виклад основного матеріалу. Хрест або криж (від лат. «сгух» – римський пристрій для тортур який використовувався для розп'яття; англ. cross, ісп. cruz, нім. Kreuz, пол. krzyż, порт. cruz, фр. croix) – це геометрична фігура з двох ліній або смуг, що перетинаються під прямим кутом. Має сакральне значення в багатьох релігіях. У християнстві – це символ розп'яття Господа Ісуса Христа та спасіння, яке він приніс людству; також хрест слугує намогильним знаком на прохання до Бога помилувати померлого і дарувати йому життя вічне. У язичництві – уособлення уособлення сонця, місяця, зорі, вогню, початку тощо.

Знак хреста був поширений серед різних народів ще з дохристиянських часів. У середині XIX ст. англійські археологи, проводячи розкопки одного з найбільших і найбагатших міст асирійської держави Кальху, натрапили на кам'яний стовп із висіченим на ньому рельєфним зображенням асирійського царя Шамші-Адада. Груди його прикрашав хрест на довгому ланцюгу. Цар-язичник носив точнісінько такий хрест, як віруючі християни. Але жив він задовго до християнства [Лубський, 2005, с.. 232-233].

На основі великої кількості фактів учені встановили: ще наші далекі предки поклонялися хресту, як символу вогню – однієї з найважливіших для людини стихій природи. Життя первісної людини було сповнене небезпек і втрат. Відкриття вогню для наших предків було одним з найбільших благ. Вогонь рятував їх від холоду, захищав від диких звірів, полегшував важке життя. За його допомогою люди навчилися обробляти дерево, метали. Він згуртовував навколо себе людей, зближував їх, сприяв появі нових трудових навичок і вмінь. І нема нічого дивного в тому, що первісна людина, не вміючи пояснити виникнення вогню, стала обожнювати його.

Коли людина навчилася сама добувати вогонь тертям двох перехрещених шматків дерева, цей нескладний інструмент почали вважати священним. Дві перехрещені лінії стали священним знаком, символом «спасителя», що «дає блага». Відкриття добування вогню тертям справило такий вплив на людство, що набагато пізніше, коли люди засвоїли багато інших способів добування вогню, у більшості народів будь-який вогонь, котрий вважався священним, повинен був добуватися тільки тертям. Так, у Стародавньому Римі, у круглій залі храму Вести, де стояло вогнище з незгасаючим вогнем, жриці богині, дівчата-весталки з хрестами на ший, підтримували його, не даючи згаснути. Якщо ж вогонь чомусь згасав, добути його знову можна було тільки тертям [Хрест – священний знак християн].

Люди вірили, що знак, який зображає вогонь, володіє надприродною силою. Так хрест став магічним божественним символом. Щоб відгородити себе від «злих духів», цей знак зображали на посуді, одязі, прикрасах. Тому часто на старовинних предметах епохи бронзового віку, починаючи від III тис. до н. е., можна побачити зображення хреста [Лубський, 2005, с. 233].

Серед пам'яток середнього етапу трипільської культури (друга половина I – початок III тис. до н. е.), розшуканих археологами у с. Верем'ї на Середньому Подніпров'ї, був і добре збережений керамічний хрест. На лицьовій його стороні, у середохресті, – орнамент у вигляді двох вишень з плодоніжками, обрамлених симетричними конічними заглибинами; вершина і рамена поступово і плавно розширені; по середині «стовпа» – вісім точкових заглибин, а в самому низу – по п'ять надрізів з обох сторін, що спонукають асоціювати цей предмет із ручним хрестом; на краях кожного плеча «пояса» – по одному точковому заглибленню. Однозначно судити про культове чи магічне призначення цієї речі неможливо. Ромбовидний символ з крапкою у центральній частині хреста вказує на імовірний зв'язок останнього з культом поклоніння жінці та вшанування матері. Ця «стилізована жіноча фігурка» виглядає подібною до багатьох древніших сакральних жіночих зображень палеоліту. 6000 років тому символ хреста міг уособлювати у собі стилізоване зображення жінки-матері, дуже подібне до вшанування Богородиці вже у наші часи. Зрозуміло одне: автор її спеціально дбав про естетичну виразність свого витвору. І це не єдина хрестоподібна пам'ятка з тієї стародавньої доби на території теперішньої України. Можна назвати, наприклад, хрестовидні глиняні жертovníки в багатьох викопних житлах на Південному Побужжі.

Звідси можна припустити, що хрест у його символічному значенні міг бути прийнятим русами Києва під час хрещення Володимиром не як щось зовсім чуже, оскільки він (звісно, з іншим смисловим навантаженням) був наявним у духовному житті автохтонного населення цієї землі з прадавніх часів [Лисий, 2003, с. 176].

Знак хреста на різноманітних старовинних предметах знаходили в багатьох країнах. Коли археологи вели розкопки столиці стародавнього Еламського царства міста Сузи, було знайдено глиняний розписний посуд. На ньому намальовано правильні хрести. Вік цього посуду і малюнків становив близько VI тис. років, тобто за IV тис. років до появи християнської релігії. Яскравим свідченням того, що вшанування знака хреста виникло у зв'язку із способом добування вогню в різних містах і у різних народів, існує вшанування хреста індіанськими племенами Південної і Центральної Америки. Коли у XVII ст. католицькі місіонери прибули на американський континент, щоб поширити християнську віру серед індіанців, вони були вражені, побачивши кам'яний хрест на одному з місцевих храмів. Хресту поклонялися тут як персоніфікації вогню небесного і земного. Не менш були здивовані європейці, побачивши зображення стародавнього мексиканського бога вогню Кетцалькоатля, що тримав у руках низку справжніх хрестів.

На островах Полінезії, Нової Зеландії і скрізь, куди вперше ступав європеєць, він знаходив зображення хреста як магічного знака вогню і сили життя. Відомий мандрівник, капітан Джеймс Кук, був зачарований, ознайомившись із звичаєм тубільців Нової Зеландії ставити на могилах хрести так, як це робиться за християнською традицією.

Із глибини віків, від первісних людей цей символ вогню-спасителя прийшов у релігії стародавніх держав. Йому поклонялися у Стародавньому Єгипті. Головні єгипетські боги зображилися з хрестом у руках. Він був символом безсмертя. Величезними зображеннями хрестів були розписані стіни єгипетських гробниць. Владика підземного царства мертвих – бог Осіріс, який, за віруваннями стародавніх єгиптян, творив над померлими останній і страшний суд, також зображувався з цим знаком безсмертя.

З найдавніших часів знак хреста вшановували в Китаї й Індії. Зображення хреста зафіксовано й на грудях статуї Будди – засновника буддизму, який виник за 600 років до християнства. Буддисти ще багато віків тому зображали цей знак на різних предметах, яким приписували чудодійні властивості. Хрест – прикрашає буддійську святиню «відбитки ніг Будди». Його вшанування в Індії було настільки поширене, що дехто з учених саме цю країну вважає батьківщиною хреста як священного символу.

На розкопках римського міста Геркуланума, похованого під попелом при виверженні вулкана Везувія, знайшли ряд уцілілих будинків заможних мешканців, їх стіни прикрашали чудові художні розписи. Серед них зображення римського бога кохання Амура, на голові якого був хрест [Хрест – священний знак християн].

Отже, хрест як священний знак, що символізував вогонь, сонце, спасіння і вічне життя, значно давніший від християнської релігії. Перші християни навіть боролися з ним як із священним знаком язичників. Великим християнським символом він став пізніше, хоч серед теологів побутує думка, що вже перші прихильники християнства вважали хрест священним символом. Насправді християни вшановували хрест не завжди.

Ранні християни навіть зневажали його, бо він нагадував їм знаряддя мученицької страти [Лубський, 2005, с. 232-234]. Свого часу, у Римській імперії, хрест мав суто негативне значення: розпинали на ньому рабів або найбільших злочинців, і смерть ця була і повільною, і ганебною. Лише імператор Костянтин Великий у IV ст. скасував цю форму смертної кари з огляду на нове значення хреста у християнстві.

Уже в часах Христа був вираз «брати свій хрест» (Євангеліє від Матвія 10:38; 16:24), що означало: «терпіти, страждати з приводу життєвих негараздів». Але з цього виразу принаймні відомо, що засуджені самі несли знаряддя своєї смерті. Пізніше, Христос дослівно «поніс свій хрест», а не лише у переносному значенні [Балога].

Християнство почало визнавати знак хреста як один із символів своєї релігії у III ст., вшановуючи його не як знаряддя страти, на якому загинув Христос, а як знак, що символізує образ Христа – небесного спасителя.

У нинішньому його вигляді хрест як християнський символ був офіційно затверджений лише на Першому Вселенському соборі у 325 р. [Пятериков]. Дві «руки» горизонтальної осі хреста стали втіленням двох основоположних парадигм християнства: з одного боку – прощення і покаяння, а з іншого – розплати і Божої кари [Православні хрести: всі види і їх значення].

У IV ст. язичники поступово почали переходити у нову віру, оскільки християнські символи й обряди були подібні до звичної їм символіки та обрядності

давніх релігій. Багато їх продовжувало носити хрест, який раніше уособлював їхніх богів, а тепер Бога-спасителя.

Спочатку зображення його було символічним – у вигляді агнця (ягнятка) або пастиря (пастуха), що несе вівцю на плечах. Пізніше з'явилося зображення Христа з хрестоподібним знаком на голові (саме так за давнім звичаєм зображували язичницькі божества). Згодом Христа почали зображувати людиною на тлі хреста. Спершу він був не розп'ятим, а таким, що благословляє: руки опущені, голова прямо, очі відкриті, стоїть на землі або на Євангелії. І тільки у XII ст. Ісуса почали зображати розп'ятим на хресті.

Так образ Христа, який страждає на хресті, став головним символом християнської релігії. У середні віки він був поширений у багатьох країнах. На перехрестях доріг і вулиць стояли каплички з розп'яттям, на стінах соборів і церков, будинків і замків, на знаменах, печатках і гербах – всюди були розп'яття або хрест. Образ Христа вважається втіленням страждань усього людства, символом смиренності й терпіння, значущими для кожної людини, яка прагне заслужити потойбічне блаженство. Хресний шлях Ісуса Христа – це взірць життєвого шляху християнства. Кожен повинен терпляче нести свій хрест, як Христос, який ішов на місце смерті із знаряддям страти на плечах.

У давнину серед віруючих була поширена притча про людину, яка звернулася до Бога, нарікаючи, що на її долю незаслужено випав тяжкий хрест. Бог запропонував їй самій вибрати посильний. З безлічі хрестів людина вибрала той, який видався їй найлегшим, сказавши, що його згодна нести все життя [Лубський, 2005, с. 234-235].

Опираючись на ці та інші загальні ідеї христології (галузь християнського богослів'я, що займається вивченням питань, які належать до другої Особи Пресвятої Трійці – до Ісуса Христа), акцентуючи увагу на дослідженнях богословів, ми здійснимо спробу проаналізувати способи осмислення хреста в християнстві.

По-перше, християнська догматика відносить хрест до тайн віри. У цій тайні розрізнені дві сторони: це тайна радості та скорботи, тайна слави та ганьби (адже реальний хрест у римлян був знаряддям жорстокої і ганебної смертної кари). На цій роздвоєності хресної тайни, як і загалом хреста в його християнській інтерпретації, наголошує сучасна релігійна філософія. Наприклад, мислитель персоналістської орієнтації Дені де Ружмон, намагаючись обґрунтувати «формулу» європейської людини як «людини суперечностей», пише: «Біля витоків європейської релігії, культури та моралі знаходиться ідея суперечності, плідного протистояння, творчого конфлікту. Знаком суперечності переважно є хрест» [Ружмон, 1998, с. 19].

Проте смисловою домінантою в суперечливій хресній тайні є скасування Хрестом смерті. Адже хресна смерть – це водночас і воскресіння, і відродження до нового – вічного життя. Хрест, як пише один з відомих богословів української діаспори І. Ортинський, «випромінює райдугу воскресіння». А трохи раніше: «Через хрест до світла воскресіння» [Ортинський, 1988, с. 158-159]. Отже, у християнській екзегезі (критичному поясненні чи інтерпретації тексту) наголошується не стільки на суперечливості хресної тайни, скільки на ієрархії, певній градації протиставних моментів. Це добре робить явним один із перших християнських інтерпретаторів хреста Єфрем Сірин: «Хрест – воскресіння померлих, хрест – сподівання християн, хрест – патерія кульгавих, хрест – потіха бідних, хрест – узда для багатих, хрест –

упокорення гордих, хрест – надія позбавлених надії» [Катрій, 1999, с. 243]. А згадуваний уже І. Ортінський виніс цю думку в заголовок розділу своєї книги «Радість та хрест – не протиріччя» [Ортінський, 2000].

По-друге, християнські екзегети, починаючи зі св. Афанасія, єпископа Александрійського, якого вважають засновником патристичної христології (частини християнського догматичного богослов'я, яка вивчає природу Ісуса Христа), пов'язували з хрестом головні догмати християнства. Так хрест означав для них Святу Трійцю: стовп (або сторчове коліно) – Бога Отця, а поясні рамена праворуч і ліворуч – Бога Сина і Бога Духа Святого [Іларіон, 1951, с. 29]. Також стовп і поясну (поземну) частину хреста прочитують як знак подвійної – божественної та людської – природи Ісуса Христа, адже хрест загалом є знаком Христа.

По-третє, оскільки символ має невичерпність смислів, то християнська думка здатна пов'язувати з хрестом широку семантичну гаму. Хрест є символом віри, жертвовної любові, надії на спасіння і самого спасіння, символом торжества духа над страждаючим тілом. Про хрест як символ терпіння Христос навчав ще до свого розп'яття – «Хто не бере й не несе хреста страждання свого і не йде за Мною, той не гідний Мене» (Євангеліє від Матвія 10:38). Хрест позначав і належність до християнства як віросповідання, і – понад те – вірність та відданість обраній вірі аж до жертвовності та посвяти; згадаймо, що серед перших – переслідуваних – християн були такі, що мали мужність виключно зобразити хрест на своєму чолі, прирікаючи себе тим самим на нелюдські випробування і муки. Не дивно, що в полізмістовій семантиці християнського хреста віднаходимо і значення сукупності життєвих страждань та важких обов'язків, мук боротьби між моральним обов'язком і гріховним спонукуванням [Лисий, 2003, с. 177-178].

Однак культ хреста цим не обмежується. Знак хреста продовжує бути магічним знаком. І в сучасному християнстві хресту поклоняються не тільки як символу страждань Ісуса, а й як символу спасіння, вічного життя. Віруючі носять хрест на шиї як священний знак-амулет, що оберігає від зла. У давнину селяни вішали коням і коровам на шию хрестики, щоб запобігти епідемії. На перехрестях доріг ставили хрест, щоб відганяв злих духів. У Норвегії перед Різдом і Новим роком на дверях і вікнах малювали хрести, щоб у будинок не проникала нечиста сила.

Віра в силу хреста породжувала думки, що він може бути навіть засобом викриття злочинів. Магічні властивості хреста свідомо переносили і на деякі рослини, які своїм виглядом нагадували його. Існує повір'я, що лісова рослина петрів хрест лускатий (*Lathraea squamaria*) дістається тільки щасливим людям, допомагає відшукати скарби, оберігає від нечистої сили. Усвідомлення священного значення хреста зумовило звичай встановлювати їх на спорудах храмів [Лубський, 2005, с. 235].

Висновки. Підсумовуючи вище зазначене, варто зазначити, що символ хреста не був «новим» для християн, а був у житті людей з давніх-давен символізуючи сили вогню, сонця, місяця, початку, згодом трансформувався в пристрій для тортур який використовувався для розп'яття. Після прийняття християнства, символ хреста трансформувався в символ воскресіння або відродження до нового – вічного життя.

Список використаних джерел та літератури

- Балога, О. Р. *Християнський символ хреста* [Електронний ресурс]: https://risu.ua/hristiyanskiy-simvol-hresta_n107966
- Іларіон, 1951. *Трираменний хрест з скісним підніжком-національний хрест України*, Вінніпег.
- Катрій, Ю. Я., 1999. *Наша християнська традиція*, Львів: Вид-во Отців Василія «Місіонер».
- Лисий, І. Я., 2003. Семантика хреста в українському релігійному мистецтві, *Образ Христа в українській культурі*, 175-188.
- Лубський, В. І., 2005. *Релігієзнавство*, Київ: Академвидав.
- Ортинський, І., 1988. *Хрищення, хрест та харизма України*, Рим; Мюнхен; Фрайбург: ОО. Салезіян.
- Ортинський, І., 2000. *Христос і сьогодні для мене*, Львів.
- Православні хрести: всі види і їх значення. [Електронний ресурс]: <https://diamant.ua/articles/pravoslavnye-kresty-vse-vidy-i-ikh-znacheniya/>
- Пятериков, С. *Хрест як символ* [Електронний ресурс]: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/hrest_yak_simvol.html
- Ружмон, Д., 1998. *Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців*, Львів: Центр гуманіт. дослідж.
- Хрест – священний знак християн. [Електронний ресурс]: https://pidru4niki.com/16050105/religiyeznavstvo/hrest_svyaschennyi_znak_hristiyan

References

- Baloha, O. R. *Khrystyianskyi symvol khresta [Christian symbol of the cross]*. Retrieved from: https://risu.ua/hristiyanskiy-simvol-hresta_n107966 [in Ukrainian].
- Ilarion, 1951. *Tryramennyi khrest zo skisnym pidnizhkom-natsionalnyi khrest Ukrainy [The three-armed cross with a beveled foot is the national cross of Ukraine]*, Vinnipeg. [in Ukrainian].
- Katrii, Yu. Ya, 1999. *Nasha khrystyianska tradytsiia [Our Christian tradition]*, Lviv: Vyd-vo Ottsiv Vasyliian «Misioner». [in Ukrainian].
- Lysyi, I. Ya., 2003. *Semantyka khresta v ukrainskomu relihiinomu mystetstvi [The semantics of the cross in Ukrainian religious art]*, *Obraz Khrysta v ukrainskii kulturi, 175-188*. [in Ukrainian].
- Lubskiy, V. I., 2005. *Relihiieznnavstvo [Religious studies]*, Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian].
- Ortynskiy, I., 1988. *Khryshchennia, khrest ta kharyzma [Baptism, cross and charism of Ukraine]*, Ukrainy. Rym; Miunkhen; Fraiburh: OO. Saleziian. [in Ukrainian].
- Ortynskiy, I., 2000. *Khrystos i sohodni dlia mene [Christ is still for me today]*, Lviv. [in Ukrainian].
- Pravoslavni khresty: vsi vydy i yikh znachennia. Retrieved from: <https://diamant.ua/articles/pravoslavnye-kresty-vse-vidy-i-ikh-znacheniya/> [in Ukrainian].
- Piaterikov, S. *Khrest yak symvol [The cross as a symbol]*. Retrieved from: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/hrest_yak_simvol.html [in Ukrainian].
- Ruzhmon, D., 1998. *Yevropa u hri. Shans Yevropy. Vidkryti lyst do yevropeitsiv [Europe is in the game. Europe's chance. An open letter to Europeans]*, Lviv: Tsentr. humanit. doslidzh. [in Ukrainian].
- Khrest – sviashchennyi znak khrystyian. Retrieved from: https://pidru4niki.com/16050105/religiyeznnavstvo/hrest_svyaschennyi_znak_hristiyan [in Ukrainian].

THE CROSS AS A SACRED SYMBOL: FROM PAGANISM TO CHRISTIANITY

Mariia Polyvach

Candidate of Historical Sciences,

Senior Lecturer of the Department of Journalism and Language Communication,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Abstract. *The history of the appearance of the cross as a special divine and mystical symbol goes to pre-Christian times and has a sacred meaning in many religions. In Christianity, it is a symbol of the crucifixion of the Lord Jesus Christ and the salvation he brought to mankind; also is a funeral sign as a request to God to have mercy on the deceased and grant him eternal life. In paganism, it is the personification of life, the sun, the moon, the dawn, fire, the beginning, etc. Among the ancient peoples, the cross played a double role: it was an ornament and a religious attribute of the gods. Based on a large number of facts, scientists have established that even our distant ancestors worshiped the cross as a symbol*

of fire – one of the most important elements of nature for man. The life of primitive man was full of dangers and losses. The discovery of fire was one of the greatest blessings for our ancestors. The fire saved them from the cold, protected them from wild animal and eased their difficult life. With its help, people learned to process wood and metals. He rallied people around him, brought them closer together, promoted the emergence of new work skills and abilities. And there is nothing surprising in the fact that primitive man, not being able to explain the origin of fire, began to adore it. People believed that the sign depicting fire possessed supernatural power. So the cross became a magical divine symbol. In order to protect oneself from «evil spirits», this sign was depicted on dishes, clothes, and jewelry. From the depths of the ages, from the primitive people, this symbol of the savior fire came to the religion of the ancient states. He was worshiped in ancient Egypt; since ancient times, the sign of the cross has been honored in China and India; on the islands of Polynesia, New Zealand, wherever a European set foot for the first time, he met the image of a cross as a magical sign of fire, a life force. The famous traveler, Captain James Cook, was fascinated when he got acquainted with the custom of the natives of New Zealand to put crosses on the graves as it is done according to the Christian tradition. Christianity began to recognize the sign of the cross as one of the symbols of its religion in the 3rd century, honoring it not as an instrument of execution on which Christ died, but as a sign symbolizing the image of Christ - the heavenly savior. The cross began to be openly used in church and public life. The two «hands» of the horizontal axis of the cross became the embodiment of two fundamental paradigms of Christianity: on the one hand - forgiveness and repentance, and on the other – retribution and God's punishment. After the adoption of Christianity, the symbol of the cross was transformed into a symbol of resurrection or rebirth to a new, eternal life.

Key words: cross, Christianity, multiculturalism, salvation, eternal life, crucifixion, symbol of fire, paganism.